

Прыметнік – самастойная часціна мовы, якая абазначае непрацэсуальную прымету і выражае гэта значэнне ў граматычных катэгорыях роду, ліку і склону. Катэгарыяльнае значэнне прыметы ахоплівае: знешнія якасці людзей і жывых істот («высокі», «дужы», «калючы»), унутраныя рысы асобы («ветлівы», «сумленны», «разумны»), прасторавыя адносіны («тутэйшы», «нізкі», «глыбокі»), часавыя адносіны («пазалеташні», «дзённы», «вячэрні»), колькасныя адносіны («сямігадовы», «пяцітонны», «двухмесячны»), адносіны месца («лясны», «мінскі», «прыдарожны»), адносіны прыналежнасці («матчын», «братаў», «воўчы»), уласцівасці рэчаў («салёны», «крохкі», «мяккі»), колер («чырвоны», «блакітны», «белы») і інш.

Граматычныя катэгорыі роду, ліку і склону ў прыметніка не маюць граматычнай самастойнасці, поўнасцю залежныя ад назоўніка, да якога дапасуецца прыметнік: «новы дом – новага дома», «асенняе надвор’е – асенняму надвор’ю», «сестрыны парады – сестрынымі парадамі».

У сказе прыметнік можа выконваць сінтаксічную функцыю азначэння: «**Веснавая цёплая** ноч толькі што апранула зямлю» (Якуб Колас); выказніка: «Стол устаўлены багата, госцю я заўсёды **рад**» (А. Бялевіч); іменнай часткі выказніка: «Неба **стала чыстым і высокім**» (П. Папчанка).

Паводле лексічнага значэння, граматычных і словаўтваральных уласцівасцей прыметнікі падзяляюцца на якасныя, адносныя, прыналежныя.

Якасныя прыметнікі абазначаюць прымету, якія могуць праяўляцца ў большай ці меншай ступені, непасрэдна праз лексічнае значэнне асновы. Якасныя прыметнікі абазначаюць прымету прадмета паводле: формы («шырокі», «круглы», «вузкі»), колеру («сіні», «фіялетава», «барвовы»), знешніх і ўнутраных уласцівасцей («хударлявы», «стройны», «сумленны»), тэмпературы («халодны», «гарачы», «марозны»), смаку і паху («салодкі», «горкі», «духмяны»), агульнай ацэнкі («чароўны», «ідэальны», «любімы»). Якасныя прыметнікі маюць наступныя асаблівасці: могуць утвараць ступені параўнання: «высокі – вышэйшы – найвышэйшы»; некаторыя маюць кароткую форму: «рады – рад», «вясёлы – весел», «дужы – дуж»; могуць спалучацца з прыслоўямі меры і ступені: «вельмі прыемны», «надвычай каштоўны», «надта лёгкі»; могуць мець формы суб’ектыўнай ацэнкі і непаўнаты якасці: «белы – беленькі, белаваты»; «вялікі – велізарны, велікаваты»; ад іх утвараюцца якасныя прыслоўі: «прыгожы – прыгожа», «светлы – светла», «урачысты – урачыста»; ад іх утвараюцца назоўнікі з абстрактным значэннем: «свежы – свежасць», «хітры – хітрасць», «ціхі – цішыня»; могуць мець сінонімы: «малы – дробны – мізэрны», «даўні – стары – старажытны»; могуць мець антонімы: «вясёлы – сумны», «далёкі – блізкі»; могуць утвараць складаныя прыметнікі: «ціхі-ціхі», «светлы-светлы», «роўны-роўны»; могуць мець як вытворную («халодны», «гарысты», «радасны»), так і невытворную аснову («белы», «дужы», «сіні»), у адрозненне ад адносных і прыналежных прыметнікаў, якія маюць толькі вытворную аснову.

Адносныя прыметнікі абазначаюць прымету прадмета праз яго адносіны да іншых прадметаў: матэрыялу («цагляны дом», «драўляны

мост», «сярэбраны медаль»), месца («сельская школа», «лясны пейзаж», «гарадскі жыхар»), часу («вячэрні сеанс», «начное дзяжурства», «жнівеньская навальніца»), прызначэння («службовае памяшканне», «вучэбны корпус», «прыёмны пакой»), удзельнікаў («студэнцкі сход», «вучнёўская канферэнцыя», «прафсаюзны камітэт»), колькасці («сямігадовы тэрмін», «двайны падлік», «чатырохмесячны хлопчык»), меры вагі, даўжыні («пяцітонны груз», «трохметровы дуб», «квадратны стол»). Адносныя прыметнікі маюць наступныя асаблівасці: абазначаюць пастаянную, нязменную прымету прадмета («керамічны посуд», «пясчаны кар’ер», «учарашні дзень»); паводле будовы з’яўляюцца вытворнымі («навуковы (утвораны ад назоўніка «навука») погляд», «капіравальная (утвораны ад дзеяслова «капіраваць») прылада», «сённышні (утвораны ад прыслоўя «сённы») поспех»).

Прыналежныя прыметнікі абазначаюць прыналежнасць прадмета пэўнай асобе ці жывой істоце. Прыналежныя прыметнікі падзяляюцца на: уласнапрыналежныя (абазначаюць прыналежнасць прадмета канкрэтнай асобе): «дзядзькаў падарунак», «Аленчыны чаравікі», «маміна сукенка»; агульнапрыналежныя (абазначаюць агульную, родавую прыналежнасць): «мядзведжы бярог», «птушынае гняздо», «салдацкія боты». Асаблівасці ўласнапрыналежных прыметнікаў: у назоўным склоне адзіночнага ліку маюць кароткую форму, г.зн. прыметнік мужчынскага роду маюць нулявы канчатак («дзядзькаў падарунак»), а жаночага і ніякага роду – канчатак *-а* («дзядзькава кніга», «дзядзькава прывітанне»); у назоўным склоне множнага ліку ўжываецца канчатак *-ы* («дзядзькавы часопісы»); у вінавальным склоне адзіночнага ліку прыметнікі мужчынскага роду пры адушаўлёных назоўніках маюць поўную форму і канчатак *-ага* («дзядзькавага сябра»), а прыметнікі жаночага і ніякага роду – кароткую форму і канчаткі *-у*, *-а* («дзядзькаву суседку», «дзядзькава цяля»); утвараюцца толькі ад асабовых назоўнікаў: мужчынскага роду – пры дапамозе суфіксаў *-оў* (*-аў*), *-ёў* (*-еў*): «леснікоў», «бацькаў», «Міхасёў», «Сяргееў»; жаночага роду – пры дапамозе суфіксаў *-ін* (*-ын*): «бабулін», «Наташын». Асаблівасці агульнапрыналежных прыметнікаў: маюць падабенства з адноснымі прыметнікамі паводле значэння (абазначаюць агульную прыналежнасць); маюць падабенства з адноснымі прыметнікамі паводле формы (могуць быць поўнымі ў назоўным і вінавальным склонах: «студэнцкі пакой», «студэнцкую песню»).

Пераход прыметнікаў з аднаго разраду ў другі назіраецца пры пэўным ужыванні прыметнікаў. Так, якасныя прыметнікі пераходзяць у разрад адносных, калі страчваюць прыметы, якія праяўляюцца ў большай ці меншай ступені, і набываюць нязменныя прыметы ў складзе састаўных тэрмінаў (гл. табліцу 1).

Табліца 1

Якасныя прыметнікі	Якасныя прыметнікі ў значэнні адносных прыметнікаў
лёгкая сумка	лёгкая прамысловасць

белы джэмпер	белы хлеб
мяккая воўна	мяккі зычны

Адносныя прыметнікі пераходзяць у разрад якасных пры ўжыванні ў пераносным значэнні (гл. табліцу 2).

Табліца 2

Адносныя прыметнікі	Адносныя прыметнікі ў значэнні якасных прыметнікаў
жалезная (з жалеза) бочка	жалезная ('моцная') воля
залатое (з золата) калье	залатое ('жоўтае') лісце
дубовы (з дуба) ліст	дубовы ('няскладны') стыль

Прыналежныя прыметнікі могуць пераходзіць у разрад якасных пры ўжыванні ў пераносным значэнні і ў разрад адносных пры паказе тыповых прымет, уласцівасцей пэўных асоб ці жывёл (гл. табліцу 3).

Табліца 3

Прыналежныя прыметнікі	Прыналежныя прыметнікі ў значэнні адносных прыметнікаў	Прыналежныя прыметнікі ў значэнні якасных прыметнікаў
сабаліны след (след сабаля)	сабаліная шапка (з оура сабаля)	сабаліныя бровы ('цёмныя, густыя')
арлінае гняздо (гняздо арла)	—	арліны погляд ('горды')
мележаўскі раман (раман І.Мележа)	мележаўскі стыль (стыль такі, як у І.Мележа)	—

Якасныя прыметнікі ў беларускай мове ўжываюцца пераважна ў поўнай форме. Поўныя (членныя) формы якасных прыметнікаў у назоўным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду маюць канчатак **-ы (-і)**: «малады», «прыгожы», «вясенні», жаночага роду – **-ая (-яя)**: «маладая», «прыгожая», «вясенняя», ніякага роду – **-ое, -ае (-яе)**: «маладое», «прыгожае», «вясенняе»; у назоўным склоне множнага ліку – **-ыя (-ія)**: «маладыя», «прыгожыя», «вясеннія». Поўныя формы скланяюцца, у сказе выступаюць азначэннем: «У **беласнежным** прыбоі, у квецені рушыць **маладая** вясна» (У.Караткевіч) і састаўной іменнай часткай выказніка: «Лес быў **малады, густы**, пераважна асінік і бярэзнік» (І.Шамякін).

Кароткія (нячленныя) формы прыметнікаў у назоўным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду маюць нулявы канчатак: «рад», «дораг», «вінават», жаночага і ніякага роду – канчатак **-а**: «рада», «дорага», «вінавата», у множным ліку – канчатак **-ы (-і)**: «рады», «дорагі», «вінаваты». Кароткія формы не скланяюцца; змяняюцца толькі па родах і ліках; у сказе з'яўляюцца выказнікам: «Чым **багаты**, тым і **рады**» (Прыказка); характэрны для некаторых якасных прыметнікаў; уласцівы прыналежным прыметнікам у назоўным і вінавальным склонах пры неадушаўлёных назоўніках: «жончын артыкул», «адкарэктаваў жончын артыкул»; ужывальныя ў прыметніках са значэннем стану: «відзён», «чуцён», «павінен»; рэдкаўжывальныя ў

беларускай мове, часцей за ўсё сустракаюцца ў фальклору і ў мове паэтычных твораў: «Ты, моладзь, **смела і магутна**» (М.Чарот); у адрозненне ад поўных прыметнікаў, называюць прымету, што звязваецца з пэўным часам і не з'яўляецца пастаяннай; абзначваюць унутраны стан або знешнія прыметы асобы, фізічныя ўласцівасці прадметаў, прасторавыя паняцці: «весел», «молад», «лёгак», «шырок».

Сцягнутыя (усечаныя) формы якасных прыметнікаў – гэта змененыя поўныя формы якасных прыметнікаў: «новая хата – **нова** хата», «бойкая дачка – **бойка** дачка», «буйныя вятры – **буйны** вятры». Сцягнутыя (усечаныя) формы трэба адрозніваць ад кароткіх прыметнікаў. Сцягнутыя (усечаныя) формы якасных прыметнікаў характэрны найперш для прыметнікаў жаночага роду ў назоўным і вінавальным склонах адзіночнага ліку: «**дубова** дошка – **дубову** дошку», «**летня** ноч – **летню** ноч», «**вясёла** песня – **вясёлу** песню»; у адрозненне ад кароткіх формаў прыметнікаў (выказнікаў у сказе), выконваюць сінтаксічную функцыю азначэння: «Спахмурнелі **чорны** бровы» (Я.Купала); маюць націск на тым жа складзе, што і ў поўных прыметніках: «**ціхая** (поўны прыметнік) ноч» – «**ціха** (сцягнутая форма) ноч».

Т.Я.Старасценка